

Νίκος Μερούσης

**ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΑΝΤΙΘΕΣΕΙΣ ΣΤΗ ΜΕΤΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ ΚΡΗΤΗ : Η
ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟΥ ΤΩΝ ΑΡΜΕΝΩΝ**

στο Ευαγγ. Βούλγαρη, Η προϊστορική έρευνα στην Ελλάδα και οι προοπτικές
της : Θεωρητικοί και μεθοδολογικοί προβληματισμοί, Πρακτικά Διεθνούς
Συμποσίου στη μνήμη Δ.Ρ. Θεοχάρη (Θεσσαλονίκη-Καστοριά 26-28
Νοεμβρίου 1998), Θεσσαλονίκη 2002, σελ. 201-207

Ο μινωικός πολιτισμός συγκεντρώνει έντονα το αρχαιολογικό ενδιαφέρον εδώ και έναν αιώνα. Η ποικιλομορφία και η συχνά εκπληκτική κατάσταση διατήρησης του αρχαιολογικού υλικού συγκροτούν μια πλούσια βάση δεδομένων, που έχει αποτελέσει συχνά το έναυσμα για τη διατύπωση ευφάνταστων θεωριών και τολμηρών υποθέσεων.

Αδιαμφισβήτητα η λιγότερη γνωστή και περισσότερο παραμελημένη από τους ερευνητές περίοδος είναι η μετανακτορική. Η έναρξή της είναι δυνατό να τοποθετηθεί κάπου στη διάρκεια της ΥΜΙΙΑ2, αν βέβαια δεχτούμε την άποψη του Porham (Porham 1988, 1994, 1997, βλ. ωστόσο Niemeier 1983, όπου προγενέστερη βιβλιογραφία · Driessen 1997, Kanta 1980, 319-320, Μερούσης 2000, 59-78, Rehak-Younger 1998, 149-150, 166-167, Warren-Hankey 1989, 169, πιν. 3.1) ότι η Κνωσός, το μοναδικό ανάκτορο που υφίσταται μετά τις εκτεταμένες καταστροφές της ΥΜΙβ, παύει να λειτουργεί ως οικονομικό και διοικητικό κέντρο του νησιού στη μετάβαση από την ΥΜΙΙΑ1 προς την ΥΜΙΙΑ2. Η μετανακτορική εποχή μέχρι τα τελευταία χρόνια βρισκόταν στο περιθώριο της έρευνας και εν ολίγοις είχε θεωρηθεί ως μια φάση παρακμής, καθώς ο ανακτορικός πολιτισμός έχει πια καταστραφεί. Η αντίληψη αυτή θεμελιώθηκε από τον Α. Evans, ο οποίος ερμήνευσε το μινωικό πολιτισμό χρησιμοποιώντας αρχές και έννοιες του κλασικού εξελικτισμού. Βέβαια αυτές οι επιλογές του δεν πρέπει να θεωρηθούν διόλου παράξενες, καθώς ο ανασκαφέας της Κνωσού γεννήθηκε και ανατράφηκε στη βικτωριανή Αγγλία του 19ου αι. με ιδέες διανοητών, όπως ο Morgan και ο

Spencer (Bintliff 1984, Horwitz 1981, Mc Neal 1974). Για τον Evans οι κοινωνίες και οι πολιτισμοί ακολουθούν μια πορεία γραμμικής εξέλιξης, η οποία πραγματοποιείται σταδιακά. Η κύρια αιτία της αλλαγής είναι ουσιαστικά ο χρόνος και η συσσωρευτική του ικανότητα. Οι κοινωνικοί σχηματισμοί έχουν τα χαρακτηριστικά του ανθρώπινου οργανισμού, δηλαδή γεννιούνται, ωριμάζουν και εν τέλει πεθαίνουν (Cherry 1983 : 33, 36). Οι ασυνέχειες, οι τομές ή ακόμα η ποικιλομορφία στις δομές των μινωικών κοινωνιών δεν έχουν θέση σ' αυτού του είδους την προσέγγιση, καθώς όλα υπάγονται και καθορίζονται από το φυσικό νόμο της προδιαγεγραμμένης εξέλιξης. Μέσα σε αυτό το ερμηνευτικό σχήμα, ο μινωικός πολιτισμός ζει τη φάση της παρακμής και του τέλους του στη διάρκεια των μετανακτορικών χρόνων, αφού έχουν προηγηθεί η ακμή και η ωρίμανση στη μακρά διάρκεια των ανακτορικών περιόδων.

Τα τελευταία χρόνια, κυρίως από τα μέσα της δεκαετίας του '80, τα πράγματα έχουν αρχίσει να αλλάζουν στο χώρο των μινωικών σπουδών, καθώς παρατηρείται έντονα η τάση μιας θεωρητικής και μεθοδολογικής ανανέωσης (π.χ. Bintliff 1984, Μερούσης 2000^α, 264-265, Χαμηλάκης 1995). Οι στόχοι της έρευνας έχουν πλέον επανακαθοριστεί και σήμερα αποτελούν αντικείμενα μελέτης και προβληματισμού θέματα που παλιότερα θεωρούνταν αυταπόδεικτα (Χαμηλάκης 1995). Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η αρχαιολογική έρευνα φέρνει συνεχώς στο φως δεδομένα που κάνουν φανερό πως η αντίληψη που είχε παλιότερα σχηματιστεί για τη μετανακτορική εποχή είναι λαθεμένη.

Οι ανασκαφικές έρευνες σε οικισμούς, όπως στο Καστέλι Χανίων, στον Κορμό, στα Μάλια και αλλού (Χανιά : Hallager 1997, Hallager-Tzedakis 1988, 15-55, Κορμός : Shaw-Shaw 1996, Μάλια : Farnoux 1992, 1997, Pelon 1997, Αγ. Τριάδα : Cucuzza 1997, La Rosa 1997, Τύλισσος : Hayden 1984) έχουν κάνουν πια φανερό ότι στη διάρκεια της μετανακτορικής εποχής συμβαίνουν σοβαρές ανακατάξεις στο νησί των οποίων η δυναμική είναι τέτοια που όχι μόνο δεν οδηγεί στην υποτιθέμενη παρακμή αλλά αντίθετα

δίνει ώθηση στη δημιουργία ενός καινούργιου κοινωνικο-οικονομικού και ιδεολογικού συστήματος (Μερούσης 2000, 63-78, Merousis υ.δ.). Αυτό το σύστημα γεννιέται μέσα από τη νέα τάξη πραγμάτων και σ' αυτό ενυπάρχουν στοιχεία και δομές από το ανακτορικό σύστημα (Haskell 1989, 81-110, 1997, Kanta 1980, 321 κ.ε., Μερούσης 2000). Η ανέγερση μεγάλων αποθηκευτικών κτηρίων κατά την ΥΜΙΙΑ2 σε κεντρικούς οικισμούς (Haskell 1989, 95-96, 106-107, Hayden 1988, 211-213, , Μερούσης 2000, 63-65, Merousis υ.δ.) σε συνδυασμό με τη χρήση του λογιστικού συστήματος της Γραμμικής Β (Hallager-Vlasaki 1997, Haskell 1989, 108-109, Darque 1996, 40) και η ύπαρξη δορυφορικών οικισμών, που φαίνεται ότι στηρίζουν στον παραγωγικό τομέα τα τοπικής εμβέλειας κέντρα (Haskell 1989, 108-109), υποδεικνύουν αφενός μεν τη λειτουργία ενός ιεραρχικά δομημένου διακοινοτικού συστήματος και αφετέρου την παρουσία εξεχουσών ομάδων, οι οποίες κρατούν στα χέρια τους τα μέσα παραγωγής και ότι αυτό συνεπάγεται (Μερούσης 2000, 65-67, 69, Merousis υ.δ.).

Πέρα από τους οικισμούς, για τους οποίους τα ανασκαφικά δεδομένα είναι προς το παρόν περιορισμένα, ένα από τα πιο πρόσφορα πεδία για να προσεγγίσουμε τις μεταβολές που συμβαίνουν κατά τη διάρκεια της μετανακτορικής εποχής είναι τα νεκροταφεία. Ωστόσο και εδώ υπάρχουν αρκετά προβλήματα, αν και ο όγκος του υλικού είναι τεράστιος. Ένας μεγάλος αριθμός τάφων παραμένει αδημοσίευτος εδώ και δεκαετίες, ενώ παράλληλα στις περισσότερες περιπτώσεις τα δημοσιευμένα στοιχεία προέρχονται από τις σύντομες και συχνά ασαφείς ανασκαφικές εκθέσεις του *Αρχαιολογικού Δελτίου*. Ένα άλλο πρόβλημα πηγάζει από το γεγονός ότι οι μετανακτορικοί τάφοι είναι ομαδικοί και χρησιμοποιούνται για μεγάλο χρονικό διάστημα με αποτέλεσμα τόσο η χρονολόγηση των επιμέρους ταφών όσο και ο αριθμός των νεκρών και των κτερισμάτων που αντιστοιχούν στον καθένα να καθορίζονται πολύ δύσκολα. Μια άλλη δυσχέρεια προέρχεται από το γεγονός ότι δεν υπάρχουν δημοσιευμένα δεδομένα από εκτεταμένα νεκροταφεία, έτσι όλα οι πληροφορίες προέρχονται από μικρές συστάδες ή

μεμονωμένους τάφους, που συνήθως ανασκάφηκαν βιαστικά κατά την εκτέλεση σύγχρονων τεχνικών έργων. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την αδυναμία να διερευνηθούν παράμετροι, όπως η κοινωνική διαφοροποίηση σε ενδοκοινοτικό επίπεδο, η χωροοργανωτική σχέση ανάμεσα στους οικισμούς και τα νεκροταφεία ή ακόμα η ποικιλία των κοινωνικών δομών που είναι πιθανόν ότι υπήρχαν από οικισμό σε οικισμό (Goldstein 1981, Peebles-Kus 1977). Όλα τα παραπάνω δείχνουν ότι οι δυνατότητες που έχει ο ερευνητής είναι σχετικά περιορισμένες και συνακόλουθα τα ερωτήματα που μπορεί να θέσει θα πρέπει να είναι εκ προοιμίου γενικά. Αν αυτές οι εγγενείς αδυναμίες συνδυαστούν με το ότι τα δεδομένα των τάφων συχνά θεωρούνται αναξιόπιστοι μάρτυρες για την ανασύνθεση της διαστρωμάτωσης σε κοινωνίες του παρελθόντος (Binford 1982, 160-163, 1987, Chapman-Randsborg 1981, Hodder 1982, Parker-Pearson 1982), τότε η εγκυρότητα των πορισμάτων μιας τέτοιας έρευνας είναι περιορισμένη. Ωστόσο στην περίπτωση της μετανακτορικής Κρήτης υπάρχει, έστω και σε κάποιο βαθμό, η δυνατότητα να παραβάλει κανείς τις ενδείξεις των τάφων με αυτές από τους οικισμούς, έτσι ώστε να ερευνηθεί αν η εικόνα που παρέχουν τα νεκροταφεία αντικατοπτρίζει εκείνη που δημιουργείται μέσα από τα στοιχεία των οικιστικών μονάδων. Βέβαια πέρα από τους παραπάνω εμπλέκονται και άλλοι αστάθμητοι παράγοντες, όπως ότι οι παράμετροι μέσω των οποίων προσπαθούμε να εντοπίσουμε βασικά συστήματα κοινών χαρακτηριστικών στα ταφικά κατάλοιπα είναι υποκειμενικές, αφού εμείς αποφασίζουμε ποια στοιχεία χρήζουν μελέτης. Έτσι στη συγκεκριμένη περίπτωση αποκλείσαμε τη μελέτη της ποσότητας των αγγείων, καθώς αυτή η παράμετρος δεν είναι αρκετή για να λειτουργήσει ως ένδειξη διαφοροποίησης, αφού άλλοι ενδογενείς παράγοντες της, όπως η ποιότητα της κεραμικής που έχει αποτεθεί στον τάφο (π.χ. διακοσμημένη, ακοσμητη, εισαγμένη, σκευή ιδιόρρυθμα, καθημερινά, τελετουργικά κ.λ.), δεν μπορούν να προσμετρηθούν, επειδή τα δημοσιευμένα στοιχεία είναι ελλιπή(πρβ. Voutsaki 1995, 55-56). Αποφασίσαμε λοιπόν να χρησιμοποιήσουμε δεδομένα, όπως το μήκος των δρόμων, καθώς σχεδόν όλοι οι μετανακτορικοί τάφοι είναι θαλαμοειδείς, το

εμβαδόν των θαλάμων, την ποικιλία των κτερισμάτων(Voutsaki 1995, 55-56, σημ. 3-5), που εναποτέθηκαν σε κάθε τάφο, την ποσότητα των μεταλλικών αντικειμένων, αν και γι' αυτή την τελευταία κατηγορία υπάρχουν αρκετά προβλήματα. Επιπλέον θα λάβουμε υπόψη τους συσχετισμούς που υπάρχουν ανάμεσα στο μήκος των δρόμων και το εμβαδόν των θαλάμων, την ποσότητα και την ποικιλία των κτερισμάτων, τη θέση του τάφου στο νεκροταφείο, τον προσανατολισμό και την αρχιτεκτονική του. Συχνά βέβαια η απόφαση να χρησιμοποιήσουμε όσο το δυνατόν περισσότερα στοιχεία, δεν είναι δυνατό να επιτευχθεί, επειδή τα δημοσιευμένα ανασκαφικά δεδομένα είναι περιορισμένα.

Από τον όγκο του μετανακτορικού υλικού επιλέχθηκε το πιο χαρακτηριστικό ίσως παράδειγμα. Πρόκειται για το νεκροταφείο των Αρμένων στη Δυτική Κρήτη, για το οποίο υπάρχουν αρκετά δημοσιευμένα στοιχεία. Οι Αρμένοι χρησιμοποιούνται σε όλη τη διάρκεια της ΥΜ ΙΙΑ -Β, όλοι οι τάφοι είναι θαλαμοειδείς εκτός από ένα θολωτό, που είναι ο πρωιμότερος τάφος του νεκροταφείου (Παπαδοπούλου 1997) . Σε αυτή την έρευνα χρησιμοποιήθηκαν τα δεδομένα από τους 142 τάφους που ήρθαν στο φως στην πρώτη μεγάλη ανασκαφική περίοδο (Τζεδάκис 1970, 1971, 1972, 1973-4, 1976, 1978, 1980, Godart-Tzedakis 1992, 85-94).

Όσον αφορά στο μήκος του δρόμου τα στοιχεία που προκύπτουν είναι τα παρακάτω. Στο σύνολο των τάφων κυριαρχεί ο δρόμος με μήκος μέχρι 7 μ. (87,9%), ενώ ο τύπος με μήκος πάνω από 7 μ. αντιπροσωπεύεται μόνο στο 12% του συνόλου. Μάλιστα οι περισσότεροι τάφοι (ποσοστό 49,3 %) έχουν μήκος δρόμου μέχρι 5 μ.) (πιν. 1α). Ως προς το εμβαδόν των θαλάμων, η πλειονότητα των τάφων φτάνει μέχρι τα 4μ. (ποσοστό 67,55 %), ενώ ακολουθούν οι υπόλοιποι με πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτούς που έχουν εμβαδόν πάνω από 7μ. (ποσοστό 5,1 %) (πιν. 1β). Τα παραπάνω δεδομένα δε διαφοροποιούνται ιδιαίτερα από τη μια περίοδο στην άλλη (πιν. 2α). Ως προς το μήκος των δρόμων τα στοιχεία είναι ουσιαστικά ίδια στις δύο περιόδους, ενώ στο εμβαδόν παρατηρείται μια προτίμηση για λίγο

μεγαλύτερες διαστάσεις στην ΥΜ ΙΙΑ περίοδο(πιν. 2β). Ως προς την ποικιλία των κτερισμάτων παρατηρούμε ότι μικρός αριθμός τάφων έχει πάνω από 7 είδη (ποσοστό 7,5 %), ενώ οι περισσότεροι έχουν μέχρι 4 (72,7 %) (πιν. 3α). Ως προς τα μεταλλικά αντικείμενα, αν και τα δεδομένα παρουσιάζουν προβλήματα, καθώς δεν μπορούμε να αποδώσουμε τι πράγματι ανήκει σε κάθε νεκρό, παρατηρούμε ότι σε σύνολο 66 τάφων, που χρονολογούνται με ασφάλεια είτε στην ΥΜΙΙΑ είτε στην ΥΜΙΙΒ, απαντούν μόνο 19 τάφοι με όπλα (29,6 %), 12 με εγχειρίδια (18,1 %) και μόνο 3 με πάνω από 3 όπλα (4,5 %). Σε ένα μόνο τάφο απαντά πλήρες σύνολο μεταλλικών αντικειμένων, δηλαδή εγχειρίδιο, ξίφος, λόγχη και μεταλλικό αγγείο (τάφος 35). Επιπλέον παρατηρούμε ότι υπάρχει μια σαφής συσχέτιση του μήκους του δρόμου με το εμβαδόν του θαλάμου (πιν. 3 β).

Τα παραπάνω δεδομένα δείχνουν ότι υπάρχουν λιγοστοί τάφοι, οι οποίοι διαφοροποιούνται από το σύνολο των υπολοίπων. Σε αυτούς (τάφοι στις εκθέσεις του *Αρχαιολογικού Δελτίου* με αριθμό 8, 11, 17,24, 55, 95, 104, 115, 139) κυριαρχούν οι μεγάλοι σε μήκος δρόμοι και σε εμβαδόν θάλαμοι, η σχετικά αυξημένη ποικιλία κτερισμάτων και σε κάποιους από αυτούς όπλα και άλλα μεταλλικά αντικείμενα. Παράλληλα σε αυτούς τους τάφους απαντούν πολλά λαξευμένα σκαλοπάτια κατά μήκος των δρόμων, συχνά θρανία, κόγχες για τελετουργίες και σε κάποια παραδείγματα ταφικές στήλες (Παπαδοπούλου 1996). Όλα αυτά τα δεδομένα υπαινίσσονται ότι στους μετανακτορικούς Αρμένους υπάρχει μια ομάδα ανθρώπων, η οποία διαφοροποιείται στις ταφικές της επιλογές σε σχέση με το σύνολο της κοινότητας, ωστόσο η διαφοροποίηση της δεν είναι τόσο μεγάλη και κραυγαλέα ούτε εκδηλώνεται μ` έναν, θα λέγαμε, “εκφραστικό πλεονασμό” (Cannon 1989, 447). Μπορούμε δηλαδή να υποθέσουμε ότι στους μετανακτορικούς Αρμένους υπάρχει μια ολιγάριθμη ομάδα ανθρώπων που φαίνεται ότι επιχειρεί να εκφράσει στο πεδίο των ταφικών πρακτικών την ανώτερη κοινωνική της θέση.

Πέρα από αυτή την ομάδα, εκείνο που κυριαρχεί στην πλειονότητα των τάφων είναι η ομοιογένεια (περίπου το 65 % των τάφων έχει την ίδια ποικιλία κτερισμάτων, το ίδιο μήκος και εμβαδόν θαλάμου). Πρέπει ωστόσο να σημειωθεί ότι υπάρχει μια τρίτη, μικρή ομάδα τάφων που διαφοροποιείται από τους παραπάνω. Πρόκειται για μικρές κοιλότητες με εμβαδόν συνήθως λιγότερο του ενός μέτρου, που μοιάζουν με τους θαλαμοειδείς τάφους και συνήθως έχουν μικρούς σε μήκος δρόμους (στις ανασκαφικές εκθέσεις του *Αρχαιολογικού Δελτίου* βλ. τους τάφους με αριθμό 15, 30, 134-135). Η παρατηρούμενη ομοιογένεια στο μεγαλύτερο αριθμό τάφων θα μπορούσε να ερμηνευθεί ως εξής :

α. στους μετανακτορικούς Αρμένους η κοινωνική διαφοροποίηση, πέρα από την ολιγομελή άρχουσα ομάδα, δεν είναι τόσο έντονη και σύνθετη, γι' αυτό και δεν εκδηλώνεται στο πεδίο των ταφικών πρακτικών η τάση να εξαίρουν οι διάφορες ομάδες ανθρώπων την κοινωνική τους ταυτότητα

β. η κατοχή των υλικών μέσων που οδηγούσε σε μια ανώτερη κοινωνική θέση ίσως ήταν τόσο πρόσκαιρη, περιστασιακή και εφήμερη γι' αυτό και δεν αποτυπώθηκε στο πεδίο των ταφικών πρακτικών. Ας σημειωθεί ότι σε όλη τη διάρκεια της ΥΜΙΙΒ συμβαίνουν στις περισσότερες θέσεις καταστροφές, που δεν είναι σύγχρονες, και φανερώνουν ένα κλίμα γενικότερης αναστάτωσης στο νησί (Μερούσης 2000, 69-71)

γ. ο κύριος ιδεολογικός άξονας αυτής της επιλογής ήταν η επίτευξη της συλλογικότητας μέσω της άμβλυνσης των υπαρκτών κοινωνικών διαφορών στο πεδίο των ταφικών πρακτικών. Ο απώτερος στόχος είναι η συλλογική αντιμετώπιση των προβλημάτων στα πλαίσια μιας περιόδου ταραγμένης, κατά τη διάρκεια της οποίας όλα αναδιαμορφώνονται και επανακαθορίζονται. Θα μπορούσαμε δηλαδή σε αυτή την περίπτωση να υποθέσουμε ότι τα δεδομένα των τάφων όχι μόνο δεν αποκαλύπτουν την πραγματική εικόνα της κοινωνικής οργάνωσης αλλά αντίθετα τη συσκοτίζουν και τη διαστρεβλώνουν (πρβ. Parker-Pearson 1982)

δ. ο έντονος κοινωνικός ανταγωνισμός στους μετανακτορικούς Αρμένους εκφράζεται στο πεδίο των ταφικών πρακτικών. Οι κοινωνικές ομάδες

ανταγωνίζονται η μια την άλλη, γι' αυτό οι ταφικές επιλογές τους είναι ουσιαστικά ίδιες.

Όλες αυτές οι εκδοχές νομίζω ότι είναι δυνατό να θεωρηθούν πιθανές όσο εντέλει υποθετικές και αναπόδεικτες. Ανεξάρτητα όμως από αυτό φάνηκε, όπως πιστεύω, πως η αντίληψη που είχε κυριαρχήσει για τη μετανακτορική εποχή δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Η υπόθεση ότι οι μετανακτορικές κοινωνίες μετά την κατάρρευση του ανακτορικού συστήματος φθίνουν και βρίσκονται ένα βήμα πριν το τέλος, είναι λαθεμένη. Όλες οι ενδείξεις τόσο από τους οικισμούς όσο και από τα νεκροταφεία στοιχειοθετούν την εικόνα μιας εποχής κατά τη διάρκεια της οποίας οι κοινωνικές και ιδεολογικές συνισταμένες οδηγούν στη δημιουργία ενός νέου συστήματος, διαφορετικού από το ανακτορικό, το οποίο και πάλι στηρίζεται στην κοινωνική ανισότητα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Binford, L.R.

-(1982) Meaning, Inference and the Material Record. In *Ranking, Resource and Exchange*, eds. C. Renfrew - S. Shennan, pp. 160-163. Cambridge

-(1987) *Data, Relativism and Archaeological Science*. Man 22, 391-404.

Bintliff, J. (1984) *Structuralism and Myth in Minoan Studies*. Antiquity LVIII 33-38.

Cannon, A. (1989) *The Historical Dimension in Mortuary Expressions of Status and Sentiment*. Current Anthropology 30, 437-458.

Chapman, R. & Randsborg, K., (1981) Approaches to the archaeology of death. In *The Archaeology of Death*, eds. R. W. Chapman, I. Kinnes & K. Randsborg, pp. 1-24. Cambridge.

Cherry, J. F. (1983) Evolution, Revolution and the Origins of Complex Societies. In *Minoan Society : Proceedings of the Cambridge Colloquium*, eds. O. Krzyszkowska & L. Nixon, pp. 33-45. Bristol.

Cucuzza, N. (1997) The North Sector Building of Haghia Triada. In *La Crète Mycénienne. Actes de la Table Ronde Internationale Organisée par l' École Française d' Athènes*, eds. J. Driessen & A. Farnoux, pp. 73-84. Paris.

Darcque, P. (1996) Malia a l' époque mycénienne (1450-1200 av. J. C.). In *L' Espace Grec. 150 Ans de Fouilles de l' École Française d' Athènes*, ed. R. Etienne. Paris.

Driessen, J. (1997) Le Palais de Cnossos au MRII-III : Combien de Destructures ? In *La Crète Mycénienne. Actes de la Table Ronde Internationale Organisée par l' École Française d' Athènes*, eds. J. Driessen & A. Farnoux, pp.113-134. Paris.

Farnoux, A.

-(1992) *Malia et la Crete a l' époque mycénienne*. *Revue Archéologique*, 201-216.

-(1997) Malia au MRII-III A1. In *La Crète Mycénienne. Actes de la Table Ronde Internationale Organisée par l' École Française d' Athènes*, eds. J. Driessen & A. Farnoux, pp. 135-148. Paris.

Godart, L.- Tzedakis, Y. (1992) *Témoignages Archéologiques et Épigraphiques en Crète Occidentale du Néolithique au Minoen Récent IIIB*. Roma.

Goldstein, L. (1981) One-dimensional Archaeology and Multi-Dimensional People : Spatial Organisation and Mortuary Analysis. In *The Archaeology of Death*, eds. R. W. Chapman, I. Kinnes & K. Randsborg, pp. 53-69. Cambridge.

Hallager, E. (1997) Architecture of the LMII/III Settlements in Khania. In *La Crète Mycénienne. Actes de la Table Ronde Internationale Organisée par l' École Française d' Athènes*, eds. J. Driessen & A. Farnoux, pp. 175-186. Paris.

Hallager, E. & Tzedakis, Y. (1988) *The Greek-Swedish excavations at Kastelli. Khania*. *Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών* 21, 15-55.

Hallager, E. & Vlasaki, M. (1997) New Linear B Tablets from Khania. In *La Crète Mycénienne. Actes de la Table Ronde Internationale Organisée par l' École Française d' Athènes*, eds. J. Driessen & A. Farnoux, pp. 169-174. Paris.

Haskell, H.W.,

-(1989) *LMIII Knossos : Evidence beyond the Palace*. *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici* 27, 81-110.

-(1997) Mycenaeans at Knossos : Patterns in the Evidence. In *La Crète Mycénienne. Actes de la Table Ronde Internationale Organisée par l' École Française d' Athènes*, eds. J. Driessen & A. Farnoux, pp. 187-194. Paris.

Hayden, B. J.

-(1988) *Crete in Transition : LMIIIA-B Architecture. A Preliminary Study*. Studi Micenei ed Egeo-Anatolici 26, 199-234.

- (1984) *Late bronze Age Tylissos. House Plans and Cult Center*. Expedition 26/3, 37-46.

Hodder, I. (1982) *Theoretical Archaeology : A Reactionary View*. In *Symbolic and Structural Archaeology*, ed. I. Hodder, pp. 1-16. Cambridge.

Horwitz, S.L. (1981) *The Find of a Lifetime : Sir A. Evans and the Discovery of Knossos*. London.

Kanta, A. (1980) *The LMIII Period in Crete. A Survey of Sites, Pottery and their Distribution*. Göteborg.

La Rosa, V. (1997) Haghia Triada à l' époque mycénienne : l' utopie d' une ville capitale. In *La Crète Mycénienne. Actes de la Table Ronde Internationale Organisée par l' École Française d' Athènes*, eds. J. Driessen & A. Farnoux, pp. 249-266. Paris.

McNeal, R.A. (1974) *The Legacy of A. Evans*. California Studies in Classical Antiquity 6, 205-220.

Μερούσης, Ν.

- (2000) *Οι εικονογραφικοί κύκλοι των ΥΜΙΙΙ λαρνάκων. Οι διαστάσεις της εικονογραφίας στα πλαίσια των ταφικών πρακτικών. Διδακτορική Διατριβή. Θεσσαλονίκη.*

- (2000α) *Η εικονογραφία στα πλαίσια των ταφικών πρακτικών : οι ενδείξεις από τις διακοσμημένες λάρνακες της ΥΜΙΙΙ Κρήτης και της μυκηναϊκής Τανάγρας. Γ' Διεθνές Συνέδριο Βοιωτικών Μελετών. Επετηρίς της Εταιρείας Βοιωτικών Μελετών, τόμος Γ', τεύχος α', εκδ. Β. Αραβαντινός, σσ. 264-285. Αθήνα.*

- (υ. δ.) *Changes in the Economic and Administrative Organisation of Crete in the LMII-III period : A New Proposal.*

Niemeir, W.-D. (1983) The character of the Knossian palace society in the second half of the 15th B.C. : Mycenaean or Minoan ?. In *Minoan Society : Proceedings of the Cambridge Colloquium*, eds. O. Krzyszkowska & L. Nixon, pp. 217-236. Bristol.

Παπαδοπούλου, Ε.

-(1996) Μυκηναϊκά έθιμα ταφής στο μινωικό πολιτισμό : ταφικές στήλες από το ΥΜ νεκροταφείο Αρμένων Ρεθύμνης. In *Atti e Memorie del Secondo Congresso Internazionale di Micenologia. Roma-Napoli 14-20 Ottobre 1991*, eds. E. De Miro, L. Godart & A. Sacconi, pp. 1471-1478. Roma.

-(1997) Une tombe à tholos ''intra muros'' : le cas du cimetière MR d' Armenoi. In *La Crète Mycénienne. Actes de la Table Ronde Internationale Organisée par l' École Française d' Athènes*, eds. J. Driessen & A. Farnoux, pp. 319-340. Paris.

Parker-Pearson, M. (1982) Mortuary Practices, Society and Ideology : An Ethnoarchaeological Study. In *Symbolic and Structural Archaeology*, ed. I. Hodder, pp. 99-113. Cambridge.

Peebles, C. & Kus, S. (1977) *Some Archaeological Correlates of Ranked Societies*. *American Antiquity* 42, 421-428.

Pelon, O. (1997) Le palais post-palatial à Malia. In *La Crète Mycénienne. Actes de la Table Ronde Internationale Organisée par l' École Française d' Athènes*, eds. J. Driessen & A. Farnoux, pp. 341-356. Paris.

Popham, M.

-(1988) *The Historical Implications of the Linear B Archives at Knossos dating either to c.1400 or 1200 B.C..* *Cretan Studies* 1, 217-228.

-(1994) LMII to the end of the Bronze Age. In *Knossos. A Labyrinth of History. Papers in Honour of S. Hood*, eds. D. Evely, H. Hughes-Brock & N. Momigliano, pp. 89-102. Oxford.

-(1997) The Final Destruction of the Palace of Knossos : Seals, Sealings and Pottery : A Reconsideration. In *La Crète Mycénienne. Actes de la Table Ronde Internationale Organisée par l' École Française d' Athènes*, eds. J. Driessen & A. Farnoux, pp. 375-385. Paris.

Rehak, P. & Younger G. (1998) *Review of Aegean Prehistory VII : Neopalatial, Final Palatial, and Postpalatial Crete*. American Journal of Archaeology 102, 91-173.

Shaw, J.W. - Shaw, M.C., eds. (1996) *Kommos I. The Kommos Region and Houses of the Minoan Town. Part 2. The Minoan Hilltop and Hillside Houses*. Princeton.

Τζεδάκης, Γ., *Ανασκαφή Αρμένων*, Αρχαιολογικόν Δελτίον 25, 1970, Χρονικά, 476-77, 26, 1971, Β2-Χρονικά, 513-16, 27, 1972, Β2-Χρονικά, 639-44, 29, 1973-4, Β2-Χρονικά, 917-21, 31, 1976-Χρονικά, 368-72, 33, 1978, Β2-Χρονικά, 378-81, 35, 1980, Β2-Χρονικά, 512-17.

Voutsaki, S. (1995) Social and Political Processes in the Mycenaean Argolid : The Evidence From the Mortuary Practices. In *Politeia. Society and State in the Aegaen Bronze Age*, eds. R. Laffineur - W. D. Niemeier, pp. 55-63. Liège.

Warren, P.- Hankey, V. (1980) *Aegean Bronze Age Chronology*. Bristol.

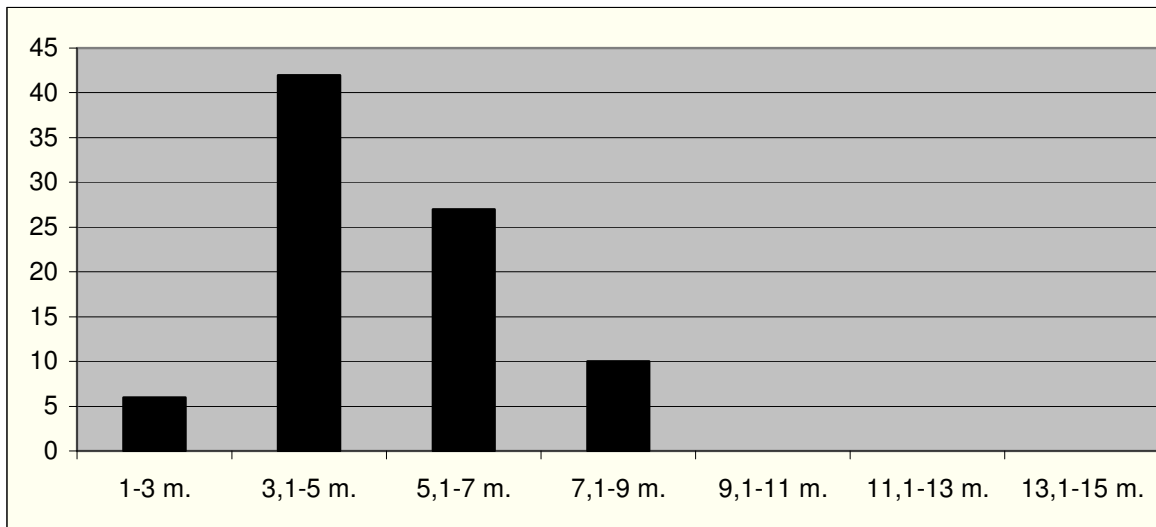
Χαμηλάκης, Γ. (1995) Μινωική αρχαιολογία : προς μια κοινωνικοοικολογική προσέγγιση. *Πεπραγμένα Ζ' Κρητολογικού Συνεδρίου*, σσ. 981-1003. Ρέθυμνο.

SUMMARY

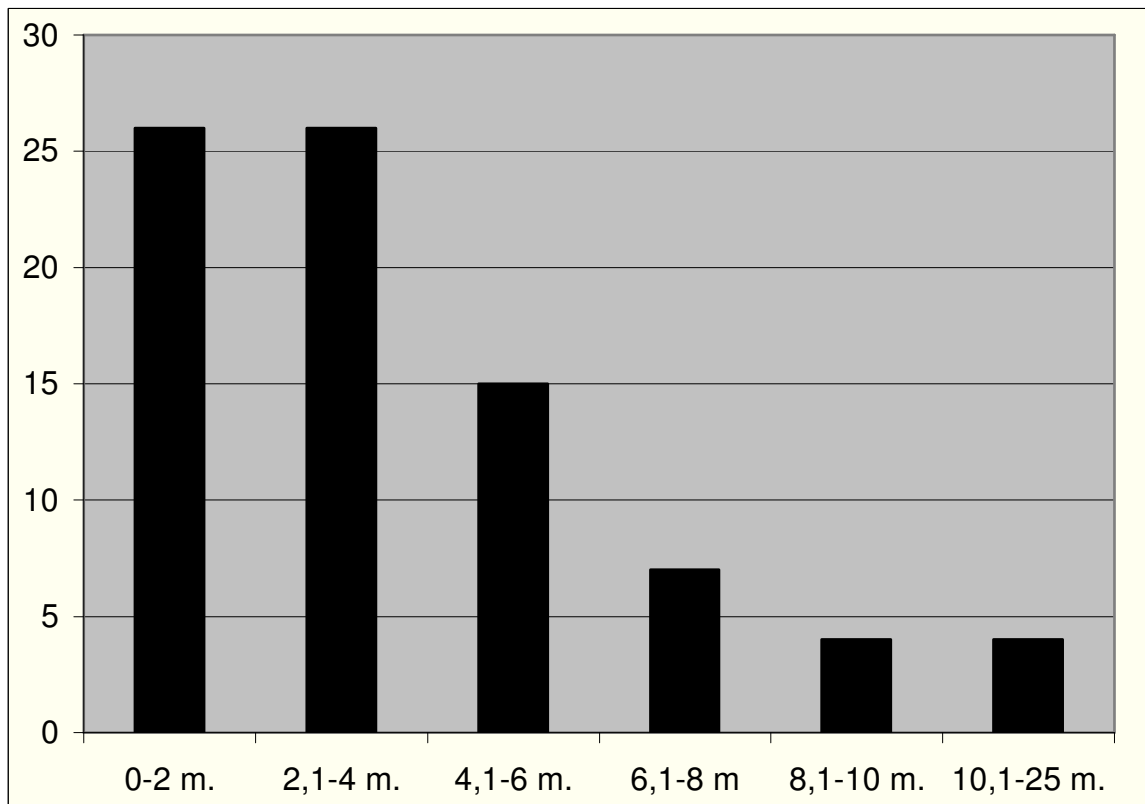
After the final destruction of Knossos in the LMIIIA, the political scene in Crete altered completely. The development and general changes observed during the Postpalatial period make it clear that administrative and economic organisation was decentralised. These changes led to the appearance of social groups which seem to have held the productive processes in their hands.

This paper presents some views of social stratification in postpalatial Crete mainly on the basis of evidence from the LMIIIA-B necropolis at Armenoi. The length of dromos, the dimension of chamber, the variety of offerings are some of the indicators in order to reconstruct the social stratification. The evidence shows that social differentiation and competition are the characteristics in postpalatial Armenoi.

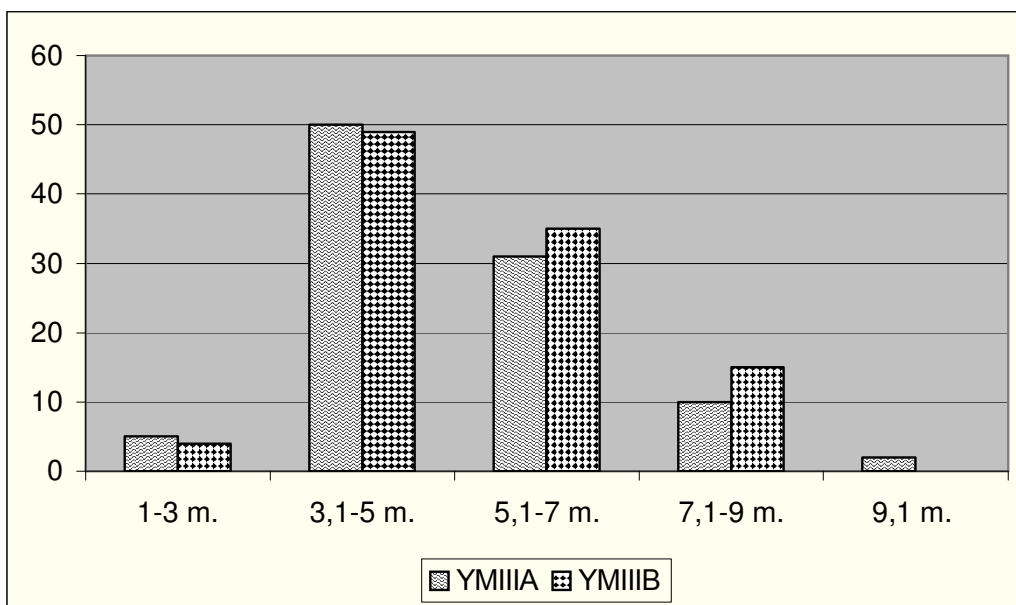
ΠΙΝΑΚΕΣ

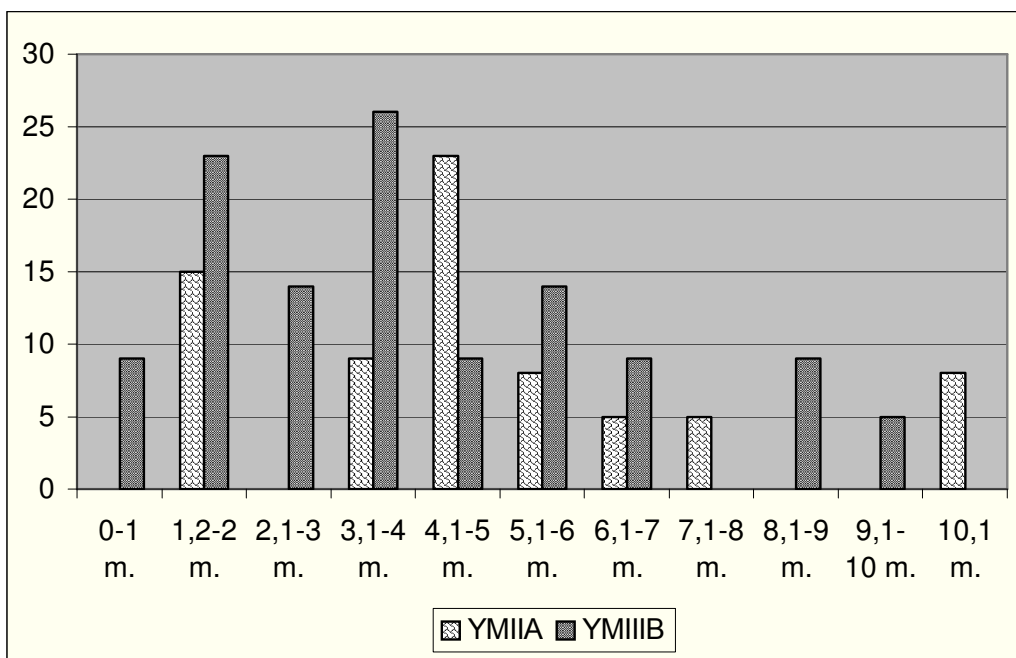
εικ. 1^α. Αρμένιοι. Μήκος δρόμων θαλαμοειδών τάφων

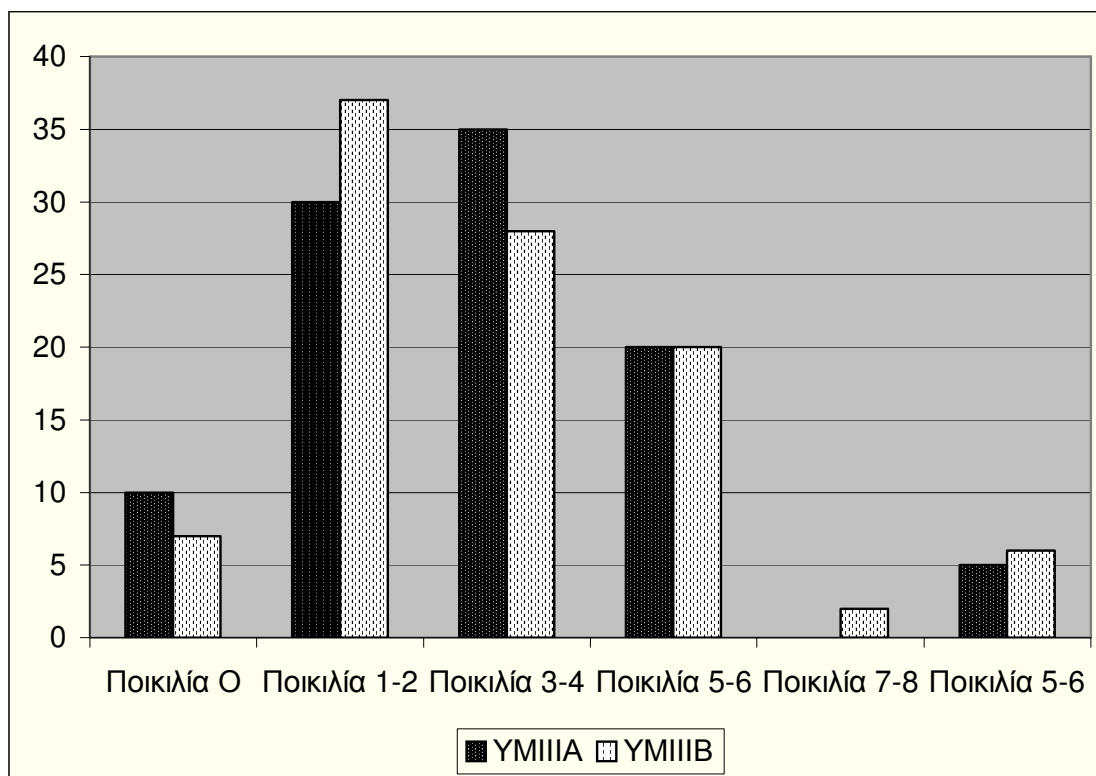
εικ. 1^β. Αρμένιοι. Εμβαδόν θαλάμων θαλαμοειδών τάφων

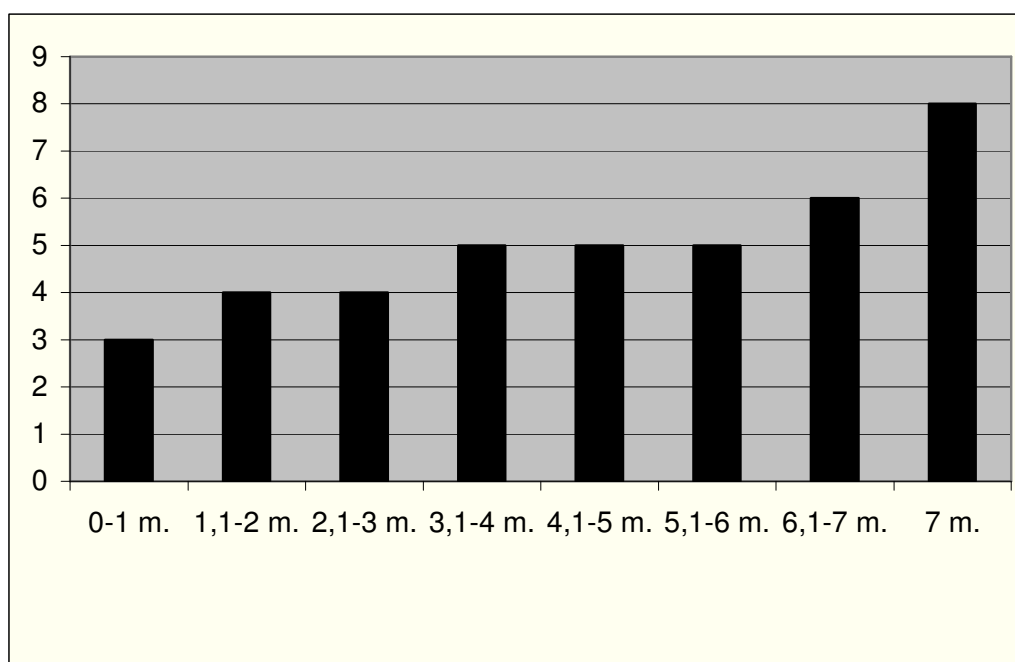
εικ. 2α. Αρμένοι. Μήκος δρόμων ανά περίοδο

2β. Αρμένοι. Εμβαδόν θαλάμων ανά περίοδο

εικ. 3^α. Αρμένοι. Ποικιλία κτερισμάτων ανά περίοδο

εικ. 3^β. Αρμένοι. Εμβαδόν θαλάμου (οριζόντιος άξονας) σε σχέση με το μήκος του δρόμου (κάθετος άξονας)